

***Az apa/atyafogalmának képe a magyar nyelvben*¹**

Az *apa* és az *atyafogalmának képe a magyar nyelvben* két olyan egymást keresztező, tehát közös metszettel rendelkező kognitív tartománynak (doménnek) a nevei, hívószavai, amely tartományok a magyar nyelvben rögzült, e fogalmakkal kapcsolatos összes asszociációt tartalmazzák. Ez nem más, mint a szóban forgó valószínűségi fragmentumnak a társadalmilag stabilizált, elvonatkoztatott, idealizált mentális modellje, amely a nyelvi kompetencia összetevőjeként funkcionál. E modellt nemcsak a különböző jelentések alkotják, hanem a lexémák mögött rejlő sztereotípiák is. A többféle típusú adat elemzése lehetővé teszi a természetes nyelvben rögzült világgépnek, azaz a második valóságnak a rekonstrukcióját (Bańcerowski 2006: 187–98). Itt elsősorban a nyelv grammatikai struktúráira, lexikális-szemantikai komponensére, minősítési (axiológiai) rendszerére, a frazeologizmusokra, a szólásokra és közmondásokra, az etimológiára, a stilisztikára, az onomasztikára, a nyelvi etiketre és nem utolsósorban a jelenlegi nyelvhasználóknak az adott jelenséggel kapcsolatos gondolatait, meggyőződéseit, elképzeléseit kifejező, konkrét megnyilatkozásokra is gondolunk.

¹ OTKA (TO4632 NYE) támogatásával készült.

Jelen tanulmányban a Magyar nemzeti szövegtár anyagát, több magyar lexikográfiai forrást, a szólások és közmondások több gyűjteményét, a nyelveművelő írásokat, valamint a közbeszédben elhangzott nyelvi példákat is felhasználtuk.

A nyelvi anyag előzetes elemzése néhány érdekes tényre derít fényt az *apa* és az *atya* lexémák státuszát és lexikális mezőjét illetően a magyar nyelvben.

Először, a Magyar szinonimaszótárban az *apa* címszó alatt megtalálható az *atya* is, „régies vagy választékos” minősítéssel. A Magyar nyelv értelmező szótára szerint az *atyanak* első számú jelentése az ’apa’. A fogalmi azonosság ellenére azonban a mai magyar nyelv különbséget tesz e két kifejezés között. (A szótárak is, beleértve az Értsz.-t is, két külön címszót tüntetnek fel, ezek: az *apa* és az *atya*.) Etimológiájuk nem világos, bizonytalan. Egyes nyelvészek szerint valószínűleg egy ősi, finnugor, illetve uráli kori szó származéka lehet (Etsz., Ért+). Ezzel kapcsolatban érdekességként felmerülhet az esetleges keresztény örökség kérdése is, hisz a keresztény vallásban az Isten megegyezik az apával. A neolatin és a szláv nyelvekben ez azonos. Így van egyébként a finn nyelvben is (lásd az *isä* szó).

Másodszor, a Magyar nemzeti szövegtár alapján készített gyakorisági vizsgálat adatai szerint az egymillió szót tartalmazó korpuszban az *apa* lexéma leggyakrabban a szépirodalmi szövegekben fordul elő (68-szor). Ezt követik a tudományos (22-szer), majd a sajtó (17-szer) és a személyes (17-szer) szövegekből nyert gyakorisági értékek. A legkisebb szám a hivatalos nyelvi szövegeket jellemzi (3,6 találat). Az *atya* szó előfordulási adatai – szintén az egymillió szóból álló megfelelő alkorpuszokban – a következők: szépirodalmi szövegekben 16-szor, személyes szövegekben 7-szer, tudományos szövegekben 7-szer, sajtóban 6-szor, hivatalos szövegekben 0,45-ször. A gyakorisági mutatók egyértelműen azt jelzik, hogy az *atya* szó sokkal ritkábban fordul elő a mai nyelvhasználatban, mint az *apa*.

Harmadszor, az *apa* és az *atya* szavaknak a jelentésbeli és a stílusárnyalati eltérései megmutatkoznak sajátos jelzős kapcsolataikban, melléknévi származékaikban, valamint összetételeikben, illetve egyes kifejezésekben is (vö. például: *boldog, fiatal, természetes, törvényes apa; családapá, szépapá, keresztapá, mostohaapá, nevelőapá, öregapá, örömapá, apaállat, apagyilkos, apaszínész, apai rokonság, apád-anyád idejéj jön stb.*, és az *áldozatos, szigorú, zord, égi, mennyei atya; atyai áldás, egyházatya, honatya, lelkiatya, szentatya, városatya, irgalomatya, atyafi, atya(úr)isten stb.*), de emellett előfordulnak olyan szókapcsolatok és szóösszetételek is, amelyekben mindkét szó egyaránt szerepelhet (például: *édesapá – édesatya, nagyapá – nagyatya, ősapá – ősatya, gyámapá – gyámatya, apa neve – atya neve, apai – atyai* [ház, örökség, vagyon], *apáról – atyáról fiúra száll stb.*) (Nymkk.).

Negyedszer, az *atyáskodik* (*atyáskodni*), *atyáskodó* alakokkal ellentétben a magyar szótárak, valamint a MNSz. nem jegyzi az *apa* szónak az (*apáskodik* [*apáskodni*]) igei származékát, illetve az *apáskodik* igéből képzett *apáskodó* melléknévi igenévi alakot sem. Nem találjuk meg ezeket a magyar közmondásokban, szólásokban és a frazeologizmusokban sem. Mindezek ellenére ezek a származékszavak, mint ahogy az internetes adatok is egyértelműen bizonyítják, mégis szerepelnek a mai nyelvhasználatban (a Google kereső programban például: *apáskodni* – 316 találat, *apáskodik* – 224 találat, *apáskodó* – 876 találat).

Ötödös, az *apa*, illetve az *atya* szót tartalmazó majdnem minden közismert közmondás és frazeologizmus régebbi eredetű. Kivételt talán *a terv apja, a népzene kutatásunk atyja* típusú kifejezések képeznek.

Hatodszor, az *édesapá* vagy az *édesapám* régi magyar megszólítás, úgy tűnik, kiveszöfélben van, ha el nem tűnt még teljesen a köznyelvből (Mikszáth és Móricz regényeiben még igen gyakori szófordulat).

Az *apa*, illetve az *anya* szavak által jelölt fogalmak szemantikai magját két jegy alkotja: (1) férfinek lenni és (2) olyan relációban lenni Z-vel, amely reláció szükségszerűen feltételezi a genetikai anyag átadását, amely genetikai anyagból a Z kezdetét veszi. Ezek a denotációs jegyek jelen vannak (néha implicite) a szótári definíciókban, amelyek a szóban forgó lexémák alapvető jelentését határozzák meg (vö. „Férfi <a tőle nemzett gyermekhez viszonyítva>” [Értsz], „olyan férfi, akinek gyermeke van” [Ért+], „édesapa”, „biológiai szülő [nemző]”, „az, aki nemzette” [MÉrtsz]).

A valóságban azonban a genetikai aspektus nem az egyetlen feltétele a szülői létnek. A törvény szempontjából az apa státuszát nemcsak az a férfi kaphatja meg, akit a szerológiai, illetve az antropológiai szakvizsgálatok eredményeképpen apának nyilvánítottak, hanem az is, aki örökbe fogadott egy gyereket. Ilyenkor a jogok és a kötelességek ugyanolyanok, mint a biológiai (vér)rokonság esetében, például: *gyám* *apja*, *örökbefogadó apa*. A magyar nyelvben *apának* hívják azt a férfit is, aki gondját viseli, oltalmába veszi az idegen, elhagyott gyereket (pl. *nevelő* *apja*, „szegény árvák, ki lesz már nektek apátok?, *apja helyett apja én akartam lenni*” [Arany János stb.]). Ugyanez a gondolat a köztudatban is jelen van (pl. *apa az, aki a gyermek fölnevelője, de nem szükségszerűen nemzője is*). Ez arról tanúskodik, hogy a köztudatban létezik egy az *apa* fogalma körül kialakult olyan modell, amely messze nem csupán a gének átadásának a kérdésére korlátozódik, és úgy tűnik, hogy nagymértékben meghatározza az *apa* lexéma szemantikáját. Ez a megállapítás nem jelenti azonban azt, hogy a denotációs jegyek a szóban forgó mentális objektum jellemzésében nem a legfontosabbak, illetve irrelevánsak.

A teljesebb kép érdekében érdemes még hozzátenni azt is, hogy az apaszerep a családban a közelmúltig elengedhetetlen volt, de manapság egyre érezhetőbben azt tapasztaljuk, hogy a lombikbébiprogram megjelenése, a klónozás lehetősége (vö.: *Az utód ez esetben az apa, illetve az anya klónja lenne* [MNSz]), valamint a spermabankok létrehozása és a család szerepének egyre gyorsabb ütemben történő csökkenése azt eredményezik, hogy a nemző számára az apaság már nem mindig jelent társadalmi státuszt. A nemző társadalmi-gazdasági szerepe, mint ismeretes, még a 19. században igen fontos volt. Az *apa*, mint családfő, családfenntartó és kenyérkereső rendelkezett a család vagyonával, és birtokolta a döntés jogát is. Tőle függött a család élete (pl. elkártyázhatta a vagyonát). Jelenleg a fellazult családi viszonyoknak és ennek következtében a gyakori válásoknak köszönhetően olyan helyzet állt elő, hogy egy gyerek esetlegesen több személyt is apjának tart, illetve nevez; a nemzőjét és az édesanya második, harmadik vagy esetleg még további párját.

A magyar szótárak jelzik az *apa* és az *anya* szavak mögött rejlő poliszemiát, de nem mutatnak rá az egyes jelentések között fennálló összefüggésekre, bár ezek a jelentések valójában egy közös kognitív bázis tartományainak (doménjeinek) a profiljai. Ez a bázis nyitott és különböző fokú konvencionizált doméneket tartalmaz (vö. a szóképzési és szemantikai derivátumokban rögzült olyan jegyek, mint például: „szívélyes kapcsolatok a gyerekekkel” [pl. *apu*, *apuci*, *apuka*, *atyai*, *atyika*] vagy „az utódok negatív érzései az *apa/anya* iránt” [pl. *tata*, *fater*, *öreg*, *ős*], amely szavak tulajdonképpen a fiatalok szótárából valók).

Az *apa* és az *anya* szavakkal jelzett lexikális mezőnek az elemzése, valamint e szavak használatának a vizsgálata lehetővé teszi, hogy a kognitív bázisban elkülöníthessük a megfelelő doméneket, és megnevezhessük a fő profilokat.

A feljebb említett definíciós jegyek az apát/atyát a **CALÁD doménben** lokalizálják, és egyidejűleg rámutatnak a következő profilokra: a **NEMZŐ**, a **SZÜLŐ** és a **FÉRJ profilra**. Mivel a nemző, mint biológiai szülő, vérokonni kapcsolatban áll a gyermekével (gyermekeivel), így természetesen bizonyos külső alaki hasonlóság tetelezhető fel közöttük, amelyre a nyelvi példák is rámutatnak: *apja fia/lánya*, *az apjára/atyjára ütött; nagyon hasonlít az apjára; mindenben hasonlít az apjára; egészen olyan, mint az apja; tiszta apa; az egyik az apja faja, a másik az anya raja; szakasztott apja; nem esett messze az alma a fájától; kiköpött apja*; stb. Ezen kívül a nyelvi példák azt is jelzik, hogy a gének átadásával átadódik az apai (atyai) jellemvonás, tehetség és más tulajdonságok is: *amilyen az apja, olyan a fia; jellemvonásait atyától örökölte; nyakas volt az apa, hogy ne lenne fia*;

sárkányt ölt az apja; olyan önfejtű, makacs, mint az apja; kinek apja akasztófán száradott, fia sem kerül el; apjától örökölte művészi tehetségét; az apja természetét örökölte; apád sem volt jó; magyar apának fia; az apa iskolai végzettsége döntően meghatározza a gyerek továbbtanulási szándékait és esélyeit (MNSz.); apja sem mondott igazat; eb apának kutya a fia; kutya apának eb a fia; ennek az apja is ember volt (= bátor); pálinkás apának boros a fia; rossz apának még rosszabb a fia; rút apának ritkán szép a fia; vig apjára ütött; apja sem volt harangöntő (a harangöntés nehéz mesterségnek számított); apja tűz, anyja puskapor; fia csupa láng; rossz atyának ritka jó fia, rossz atyának ritka jó leánya; vén atyának dolgát követi fia; apádnak is fekete a koponyája (rossz ember); apja is ember volt, vasvillával ette a szerdéket; harciaszájú apának locska a fia (nagyszájú, fecsegő); Hóhérfinak biztos nemzője hóhér [...] (MNSz.), stb.

A SZÜLŐ profilban az apa, illetve az atya több olyan jegyet kap, amely elsősorban a gyermekről történő gondoskodással, a gyermekneveléssel, az apa-gyermek viszonyával, a gyermek számára mutatott mintaképpel, az apa társadalmi szerepével kapcsolatos. Például: „a beteg gyermek bölcsője közelében az apa és anya közös aggodalomban tanakodnak” (Ambrus Zoltán); akkorra nőj, mint az apád kendere (= mondják a kereszteleből hazahozott kisgyermeknek); előbb apád anyádnál; ne légy jobb apádnál; ne tanítsd apádat!; az apa örömei, kötelességei; apai örömök elé néz; boldog apa; Éljen, megjött az apa! – kiabáltak a gyerekek (MNSz.); A gondos apa korán észrevette fia rendkívüli értelmességét (MNSz.); atyának szigorú nevelése látszik meg rajta; áldozatos, gondos, jó, szerető apa (atya); a szülői hatalom gyakorlása elsősorban az apát (atyát) illeti; kikapta az apaitanyait (= megérdemelt büntetést); amint atyák fűjják, a fiúk úgy ropják; komoran néz fiára az atya, de más van szívében; az apa a nagyon értelmes fiút pénzkeresésre akarja szoktatni (MNSz.); Gondoltam, apa kell a gyermekeknek (MNSz.); A hátrányok: a gyermekeknek hiányzik, amit egy apa nyújthat, hiányzik a férfiminta [...] (MNSz.); Egy szép napon az apa meglátogatta lányait, kíváncsi volt sorsuk alakulására (MNSz.); Újságíró leszek. Mint apa (MNSz.); [...] felnéztünk rá, mert szeretetre méltó, jó apa volt (MNSz.); Az apa vérbosszút esküdött imádott fia gyilkosai ellen (MNSz.); Egy jó apa megtanítja a fiát mindenre (MNSz.); A nagypapa nem tudta átvenni az apa szerepét (MNSz.); [...] szeretettel teljes, megértő atya gyermekei között (MNSz.); Sok olyan ismerősöm van, aki apa nélkül nőtt fel. Meg is látszik rajtuk [...] (MNSz.); Este jó, este jó, este mégis jó, apa mosdik, anya főz, együtt lenni jó (MNSz.); ki az apja-anyja oktatását megveti, hóhérra talál; „Édes apámban nagyon erős kötelességérzet volt a saját [...] atyafiaival szemben is. Ha egy megjelent ezek közül [...] azonnal atyai módon gondoskodott róluk” (Móricz Zsigmond); amely atya jámbor fiat akar nevelni, jámbornak kell lenni, a jó atyák nevelnek jó fiaikat; Könnyen lehet, hogy az 56 éves apa és 21 éves fia nézetüket közösen alakították ki [...] (MNSz.); stb. Ide kívánczik még Petőfi Sándornak Apám mestersége s az enyém című verse is:

Mindig biztattál, jó apám:
Kövessem mesterségedet,
Mondtad, hogy mészáros legyek...
Fiaid azonban író lett.

Te a taglóval ökröt ütsz,
Tollammal én embert ütök...
Egyébíránt ez egyre megy,
Különböző csak a nevék.

A köztudatban azonban az ezzel ellentétes modell is kialakult (vö.: *Tsudálkozom, hogy nevelhetett egy derék atya elfajult fiaikat* [MNSz.]; *fiú tanítja az apját; különb ember légy apádnál; az apád nem ember, ne kövesd őt*; stb.

Az emberi családi relációknak van egy olyan metaforikus kiterjesztése is, amely az állatvilágban végbemenő hasonló relációkra vonatkozik, és a SZÜLŐ-HÍM profilt jelöli. Ez olyan nyelvi kifejezésekben jut kifejezésre, mint például: *a kis fecskék apja; a majomcsaládban az apja; az apja nem eteti a fiókait; szaporításra, tenyésztésre tartott apaállat; ezek a kismalacok ugyanattól az apától valók; a drága apaállatok gondozása nagy figyelmet és sok fáradságot igényel; stb.*

Érdeemes megjegyezni, hogy az olyan származékszavak, mint például: *apáskodik*, *apáskodó*, *apás*, *apátlan*, *atyáskodik*, *atyáskodó* stb. a következő jegyeket regisztrálják: „gondoskodás”, „a gyermeknek az apjához való ragaszkodása”, „gyengédség”, „szeretet”, „jószág”, „árvának lenni” (az apa halála miatt). A „gondoskodás” jegy az olyan szóösszetételekben is megtalálható, mint például: *kereszt-apa* (aki erkölcsileg kötelezettséget vállalt a megkeresztelt személyért), *a gyámapa*, *gyámatya*, *a bérmapa*, *a nevelőapa*. Ezt az apának/atyának tulajdonított jegyet felfedezhetjük az olyan metaforikus kifejezésekben is, mint például: [...] *azt várják el a parlamenttől, hogy mint jó atya gondoskodjon róluk, és beleszóljon mindenbe, ami létezik a világon [...]* (MNSz.); *apja volt diákjainak*; stb.

Egyes nyelvi kifejezések viszont arról tanúskodnak, hogy a gyerekek nem mindig a lekötelezettség érzésével és hálával viszonyulnak az apjukhoz (vö.: *gazdag ember gyermeke ritkán sir igazán apja halálán; csak innia adj, apját is eltagadja; rossz fiú apja koporsószege; nem gyűjthet annyit a fősvény atya, mennyit tékozló fia elpazarolhat; pénzért az apját is elárulná; sokkal könnyebb egy apának hat gyereket eltartani, mint hat gyereknek egy apát; „nehezebb és hosszabb az atyai [...] szeretet a fiúi szeretetnél”* [Mikes]; stb.). A gyerekek perspektívájából az apát (atyát) negatív értelemben is minősítik mint konzervatív személyt, aki korlátozza a szabadságot, és rákényszeríti a fiatalokra az olyan viselkedési formákat, amelyeket ők már nem akceptálnak. Ezért a fiatalok néha ironikusan és távolságot tartva viszonyulnak hozzá (vö.: *sajnos, az apukám nem mai gondolkodású ember; ósdi, avitt; az apám nem képes követni a mai világ változásait; az apukámnak nem tetszik a mai fiatalok öltözéke és viselkedése; [...] nyilván arra utalt, hogy a lányt tönkreteszi a zord atya tiltó szava* [MNSz.]; *az apukám mindentől eltilt; az apukámnak semmi sem tetszik, amit én csinálok*; stb.

Ezzel kapcsolatban érdemes hozzátenni, hogy az apa/anya pozitív, illetve negatív minősítését főleg a fiatalok körében használatos szleng és a közbeszédben előforduló szinonimák is tartalmazák (pl.: *apafej/ős*, *apca*, *apci*, *apcu*, *apó*, *apóca*, *apóka*, *apsi*, *apika* [táj], *apámuram* [rég], *aptya*, *aptyuk*, *apuska*, *csapatfő*, *dedi* [ang. daddy 'apuka'], *fateo*, *fater* [ném. Vater 'apa', 'atya'], *fati*, *fátim* [ném. Vati 'apu'], *fátram*, *fatyesz*, *fej*, *főnök*, *hős szigor*, *idomító*, *idősöm*, *nagy fehér*, *noszter* [tréf. lat. Pater noster ... 'miatyánk'], *öreg*, *öregfiú*, *öreg harcos*, *ősöm*, *papi(m)*, *papikám*, *papsic*, *papu*, *pápua* [szójáték], *papus*, *papuska*, *patyám*, *sztári* [szln. stari 'öreg'], *tata*, *táti*, *tatus*, *titi*, *tyatya*).

A sztereotíp apa/anya következő jegye az „érett kor” (vö.: *„öreg apa és nagyon fiatal anya gyermekének születet”* [Kuncz]; [...] *a még fiatalkorú, 17 éves apa ellen nemi erőszak alapos gyanújával indult eljárást lezárták* [MNSz.]; *apáddal beszélsz, fiú!; ne tanítsd apádat!; illet még az apám se látott; apja lehetne; a barátom már húszéves korában apa lett*; stb.), és a „házassági kapcsolatban lenni a gyermek anyjával” (vö. a következő szembeállítás: *apa – feleség és a gyermek[ek] apja – agglégény*, valamint: *apa és anya – gyerek[ek]*). Attól függetlenül azonban, hogy azt az apát, akinek utódai vannak, a saját feleségéhez (a gyermek anyjához) megfelelő viszony jellemzi, találkozhatunk a „magányos apa” fogalmával is. Erre vonatkozó adatok csak a Google keresőprogramban találhatók (vö.: *A magányos apa rövid dzsekiben az üres előszobában várakozott egyetlen gyermekére; [...] a családi kapcsolatok megromlásának jeleként a magányos apa lezúlik [...]; Ebben a zürzavaros, örült és pusztító világban végül a gyerekeitől megfosztott magányos és megsömörlött apa [...]*; stb.).

Érdeemes észrevenni, hogy a köztudatban létezik a rossz apa modellje is, például: *erőszakos*, *felelőtlen*, *szívtelen apa*; [...] *a családját rettegésben tartó italozó apa* (MNSz.); *Ha az apa börtöntöltelék, ne a gyermekei igyák a levét* (MNSz.); *Nem valamennyi apa támogatja azonban ilyen gondosan gyermekei igyekezetét* (MNSz.); [...] *az apa lépés sok esetben [...]* (MNSz.); [...] *nem a fiúnak kéne bűnhődni az apa vétkéért [...]* (MNSz.); [...] *a minimálbéres alkoholista apa gyermeke [...]* (MNSz.); [...] *szakértőorvos megállapította a súlyos pszichotikus apa káros hatását gyermekére [...]* (MNSz.); *Az apa rendszerint az italhoz menekül a problémák elől [...]* (MNSz.); *Az apa soha sem élt együtt gyermekeivel [...]* (MNSz.); [...] *s a ritkán hazatérő apa nevelési tevékenysége is jobbára csupán egy alapos verésben nyilvánult meg [...]* (MNSz.); *Mivel a kislány eközben*

hangosan zokogott, az apa az arcába röhögött, mondván, „ez nem fáj [...]” (MNSz.); Ezután került elő a konyhakés, amellyel az apa hasba szurkálta fiát (MNSz.); különb ember légy apádnál; apánk evett almát, a mi fogunk zsibbad; apánk evett almát, a mi fogunk vásik; apák ettek egest, fiak foga vásik; Már a malom közelébe jártak, amikor észrevettem, apa a lányát pórázon vezeti (MNSz.); stb.

Érdekes jelenség a társadalmilag kialakult olyan etikai kódex létezése a köztudatban, amely kötelező érvényű az „igazi apákra” nézve. Ez a kódex nemcsak a gyermekneveléssel összefüggő kötelességeket írja elő, hanem a feltétlen illendőséget és a kultúránkban az erotikával kapcsolatosan elfogadott normák betartását is (vö.: *elfajzott apa; [...] több ízben is megerőszakolta 15 éves kislányát. Az elvetemült apa a vizsgálat során beismerte tettét [...] (MNSz.); Egy cigány júluban egy apa megerőszakolta 12 éves kislányát (MNSz.); [...] mígnem kiderült, hogy egy apa saját kamaszlányával szeretkezik [...] (MNSz.); [...] a 41 éves rokkantnyugdíjas apa szexuális szolgáltatások mellett arra is kényszerítette lányát, hogy [...] (MNSz.); stb.*). Az elfajzott apa az olyan férfi, „aki a jó szülőhöz kulturálisan hozzárendelt tulajdonságok és életmód teljes tagadását jelenti”. Mindezek ellenére a nyelvi síkon olyan kép dominál, ahol az apa komoly gyermeknevelési képességgel és nagy tekintéllyel bír (vö.: *apai tekintély; apai akarat; atyának szigorú nevelése látszik meg rajta; szigorú apa; ezt a szakmát az apától tanultam; És melyik az az atya, aki követ, vagy skorpiót ad a gyermekének? (MNSz.); annyira hajít apád, mint a sütőlapát (ha rossz vagy); stb.*). Ezek a jegyek az apának a legmagasabb, legtekintélyesebb helyet biztosítják a családi hierarchiában (vö.: *családapa; családfő; atyai hatalom; [...] a gyermek egészséges fejlődéséhez nemcsak az anyai gondoskodásra, hanem az apa nevelésére is szükség van (MNSz.); üsd vágd, nem apád; apajog; stb.*). Ezt a családon belüli tekintélyt azonban az apa bizonyos körülmények között el is veszítheti (pl. *[...] a családban megváltoznak a szerepek: ha korábban családfenntartóként funkcionáló apa munkanélküli lesz, elveszíti tekintélyét, nem találja helyét [...] (MNSz.); [...] s a nyelvi norma – mely az apa tekintélyére alapult – szembekerült a gyakorlattal [...] (MNSz.); hol gyáva az apó, anyó nevéen hívják a fiukat [= ha pipogya a férj, a feleség veszi át a férfit megillető jogokat]).*

A *családapa, családfő* fogalma a létbiztonsággal is asszociálódik (vö.: *kenyérkereső apa, családfenntartó apa stb.*).

A további jegyek, amelyeket a nyelvhasználók az apára vonatkoztatnak, a „vagyon (főleg a föld és a ház) birtoklásával és átadásával” kapcsolatosak, például: *apai/atyai örökség; apai ház; apáról fiúra száll; könnyű annak osztani, kinek apja keresett; Az apa azonban hamarosan meghal, és nagy vagyont hagy fiúra [...] (MNSz.); könnyű annak táncolni, akinek az apja hegedült; könnyű annak dúdolni, kinek apja énekelt; ott az apád pénze, megfogta az apját (= gazdag apát, ipát választott); volt az apjának, de nincs a fiának (= elherdálta az apai örökséget); ősapai föld; ősatyáink földje; „A föld, amelyen annyszor Apáid vére folyt [...]” (Vörösmarty Mihály); stb.*

Az apára/atyára vonatkozó fenti példákból látható, hogy a közmondások és a frazeológiai kapcsolatok inkább a régi patriarchális kultúrát tükrözik, mintsem a mai emberek gondolkodásmódját. Természetesen, ennek a hagyománynak az egyes elemei a mai napig is megmaradtak, például az, hogy a feleség és a gyerekek viselik a férfi (a férj, azaz az apa) nevét, más elemek pedig már elvesztették aktualitásukat, például az a meggyőződés, hogy a családfő kizárólag csak az apa lehet. Érdemes hozzátenni, hogy a családi név (vezetéknev), a földbirtok és a vagyon a 20. század elejéig mindig apáról fiúra szállt, így az apa azt adta tovább, amit ő kapott az apjától, és az meg az ő apjától. Észrevehető azonban az is, hogy a mai magyar valóságban a legfontosabb szerepet a családban egyre inkább az anya tölti be, bár a nemrégén összegyűjtött kérdőíves anyagunkban szereplő „kikből áll a család?” kérdésre a válaszadók az első helyen mindig az apát tüntették fel (Bańcerowski 2006: 261–71; úó: 2007: 235–46). Érdekes az, hogy a szülőre vonatkozó közmondások az utódoknak majdnem kizárólag hímnemet tulajdonítanak. Ebben bizonyára az a régi szokás tükröződik, miszerint a vagyont és a nevet apjuk utódjaként a fiúk és nem a lányok örökölték. Egyébként ennek a modellnek bizonyos megnyilvánulásai a mai napig is megmaradtak. A köztudatban a továbbiakban is

él az az általános meggyőződés (különösen a férfiak között), hogy sokkal előnyösebb egy fiút nemzeni, mint lányt, mert így módon lehet biztosítani a származás folytonosságát.

A nyelvi rögzült meggyőzések szerint az apához hozzárendelt köteleességek és feladatok nem azonosak az anyáéval. Az apa kötelessége biztosítani a családi otthont, valamint gyerekeinek az eltartását, de nem a gyerekek mindennapi gondozását (vö.: *az apukám nagy családi házat épít Óbudán, hamarosan oda költözik az egész család; az apám most vette meg a kétszobás lakást; apai ház; [az anya a fiához]: kérjél kis pénzt az apádtól; „Az én apám reggeltől estig Izzadva lőt-fut, robotol”* (Ady Endre); *Mi akkoriban már táboron túl laktunk, apa egy kicsi kőházat bérelt [...]* (MNSz.); *sokkal könnyebb egy apának hat gyereket eltartani, mint hat gyerekeknek egy apát gondozni; stb.*) Ezen kívül az apának biztosítania kell fiainak és lányainak az anyagi jólétet és a biztonságérzetet is, mert ellenkező esetben a szegénység demoralizálhatja őket (vö.: *apjáról semmi sem maradt, maga sem keresett semmit, mégis dúsgazdag (= tolvaj); maga sem keresett, apjáról sem maradt semmi (= szegény); stb.*

Az apának járó tisztelet megadása, mint kultúrparancs, a keresztény vallásból is következik (a negyedik parancsolat szerint: *Tiszteld apádat és anyádat!*), és az apát az **ÉRTÉK doménben** lokalizálja. Itt elsősorban a gyerekek kedves, szívélyes, hálás viszonyáról van szó az apához, amely többek között számos kicsinyítő megszólításban (hipokorisztkában) jelenik meg (pl.: *apu, apuka, apuci, atyi, atyika* stb.). A társadalmilag elfogadott kultúrnorma által kijelölt köteleességet, hogy az apának meg kell adni az őt megillető tiszteletet, a magyar nyelvben több kifejezés és káromkodás jelzi. A magyar hagyományban megsérteni a saját apát nagy véteknek, sértésnek számít, mivel ez a legközelebb álló és a legdrágább személyt érinti. Például: *az apád (apja) keservét!; az apád kínja!; az apja kínját!; az apád!; az apád lelke!; az apját neki!; az apja teremtését!; az atyaistenit neki!; láttam apádat egy rongyos gubában (= tréfás szidalom, ráförmedés); kár volt apádnak a gatyáját megoldani érted (= hitvány, rongy ember vagy); inkább apád kisszéket csinált volna, most lenne mire leülni; te már az apád faszában is geci voltál; még az apja gatyájában volt; menj az apád faszába!; stb.* Rendkívül súlyos bűnnek számít a saját vagy az idegen apa megölése (vö.: *Úgy néz rá, mintha apját-anyját megölte volna; Úgy néz rám, mintha az apját, anyját megölte volna; Mindig olyan, mint akinek apját, anyját megölték; szomorú, mint kinek apját-anyját megölték; apagyilkos; stb.*)

A **FÉRJ** (az apa/anya szinonimájaként) **profilja** olyan köznyelvi használatra utal, amely azt tükrözi, hogy az információadó (feleség) a mentális terében más személy (gyermek) nézőpontját fogadja el. Ilyenkor a beszélő saját magát más perspektívából látja. Például (az anya megszólítja a férjét): *nézd meg már apja, miért sír a gyerek?; apa, főzzél egy kis kávé!; apa, kapsolt be a tévét!; gyere apjukom! (népi); apjuk!; stb.* Ezt a köznyelvi jelenséget több olyan expresszív kifejezésben is megfigyelhetjük, amelyeket általában a férfiak (de néha a nők is a férfiak viszonylatában) koruktól függetlenül bizalmas körben egymás között használnak, és amelyek leggyakrabban csodálkozást, megdöbbenést, meglepődést, valamint bámulatot közvetítenek. Például: *Apám! Tudod mi történt velem?; Apám! Te azt nem úszod meg!; Apám! Ezt ne csináld!; stb.* Ezen kívül egymás közti megszólításként az *apa* szót a vő és a meny is használják.

Az *apa, atya* lexémák az **EMBER (SZEMÉLY)** kognitív tartományt is előhívják, és benne azt az embert (személyt) profilírozzák, aki:

1. Saját tevékenységével valamilyen fontos eseménynek a kezdeményezője volt (ebben az esetben a tevékenység tárgya nem anyagi természetű objektum, valaminek az alapítója (az intézményre vagy az emberek csoportjára vonatkoztatva), valamilyen kimagasló alkotott, illetve fontos dolgot fedezett fel. Például: *a javaslat, a terv, az ötlet apja; Ő a hazugság atya [...]* (MNSz.); *Ő volt a megtorlás szellemi atyja [...]* (MNSz.); *„Hát mit indítványoztam? – kérdi dühödten az indítvány apja”* (Vas Gereben); *a kommunizmus, a dialektika, a gyáripar, a magyar nyelvtudomány, a tudományos szocializmus atyja; a modern alkotmányos rend atyja* (MNSz.), *a magyar népi zene kutatói Bartókban atyjukat tisztelik; [...]* így a *humánökológia is, Ernst Haeckel az alapító atya óta [...]* (MNSz.); *[...] ő az egyetlen Fidesz alapító atyja [...]* (MNSz.); *Aesopus az állatmese atyja, a szín-*

teitizátor atyja (MNSz.); Milton Friedman, a chicagói iskola atyja [...] (MNSz.); [...] a szociális piacgazdaság atyja [...] (MNSz.); A holográfia atyja, Gábor Dénes... (MNSz.); [...] a Microsoft atyja... (MNSz.); [...] Kemal Atatürk, a világi török köztársaság atyja [...] (MNSz.); [...] a művészettörténet-írás atyja [...] (MNSz.); [...] a vízlépcső atyja, Julius Binder [...] (MNSz.); stb.

Egyes nyelvi példák arról is szólnak, hogy a szóban forgó profilnak van egy metaforikus bővítése is, amelyben az a kauzatív jegy, miszerint „okozni (előidézni) valaminek a létrejöttét”, továbbiakban is érvényesül, de az ágens, azaz a cselekvés alanya szerepét nem az ember, hanem valamilyen más jelenség tölti be (vö. pl.: *A tea a legjobb élvezetek atyja* [MNSz.]; *minden siker azonban előbb-utóbb a vereség atyjává válik; A munkáserkölcis, a haladás eszméjének szellemi atyja* [MNSz.]; *„Megavult [= előregedett] az ősz ház [...] Egyszer majd neki vág [= a háznak] a zivatar apja, Beledölti [= beledöfi] szarvát és a földhez csapja”* [Arany János]; stb.

2. Valamilyen nagyobb közösségnek, embercsoportnak a felettese, vezetője, feje, (pl.: *a pápa egymilliárd római katolikus lelki atya* stb.), valamint a szeretett, nagyrabecsült vezére (pl.: *Árpád apánk; Kossuth apánk; „Kossuth apánk alatt [...] kitétem magamért a kardommal* [Mikszáth Kálmán]). Az erre vonatkozó egyes nyelvi példáknak viszont jellegzetes nyelvi formája van. Többségük olyan frazeológiai kapcsolatot, amelyeket az *apa* lexémát tartalmazó különböző fokú idiomatikusság jellemez. Például „azt, aki a család élén áll” *családapának*, „azt, aki a maffia élén áll” *keresztapának*, „azt, aki az egyetemes egyháznak a felettese” *szentatyának* hívjuk. Az olyan kifejezések viszont, mint például *városatya, honatya, a haza atyja, a nemzet atyja, a nép atyja, egyházatya* (tehát „az, aki a város, a nemzet, a nép, illetve az egyház élén áll”) szemantikailag teljesen szabályszerűek – jelentésük a *város, a hon, a haza, a nemzet, az egyház* stb. és az *atya* (vezetői profilban) lexémák tartalmának az összessége. Az előzőleg felsorolt lexikális egységeknek az aszimmetriája különböző lehet, és nemcsak a kétértelműségükkel függ össze (vö. a *keresztapa* két lehetséges értelmezését: ’az, aki erkölcsi kötelezettséget vállal’ és ’a maffiavezér’ vagy a *családapa* kifejezést nem a ’családfő’, hanem ’a számos utód apja’ értelemben), hanem az idiomatikus jellegükkel is (vö.: *szentatya* kifejezést). A *szent* és az *atya* összetevőkből nem következik az, hogy e két névből képzett deszignátum az egyházi hierarchia élén álló személyt jelenti.

A 2. pontban tárgyalt kérdéshez az Isten fogalma is szorosan kapcsolódik. Az *Atyaisten* szó a **SACRUM doménben** a mindenségnek a felettesét profilírozza, aki a világ megteremtője, mindenható uralkodója, a szentháromság első személye (vö. *Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtetőjében* [...]. [Az apostoli hitvallásból]). Ily módon hierarchikus rendszert állapíthatunk meg, amely az *apa* és az *atya* lexémákkal jelölt egyes személyek által gyakorolt hatalomnak a fokozatát és terjedelmét határozza meg:

- a) atya, mint „az, aki mindenségnek a felettese” (*Atyaisten*)
- b) atya, mint „az, aki a nemzet élén áll” (*a haza atya, a nemzet atyja, a nép atyja*)
- c) atya, mint „az, aki a város élén áll” (*városatya*)
- d) apa, mint „az, aki a család élén áll” (*családapa*).

3. Védnöki, pártfogói funkciókat tölt be. Tehát itt olyan személyről van szó, aki megfelelő tekintéllyel is rendelkezik. Ezt a konceptualizációt az olyan kifejezésekben fedezhetjük fel, mint például: *atyai módon gondoskodott a fiatal írókról és művészekről; atyailag gondoskodott a fiatalokról; szívesen atyáskodott hivatali alárendeltjeivel; atyailag gondoskodott az árvákról*; stb. „Az, aki valakinek a pártfogója (patrónusa)” profilnak a további konkretizálása (specifikációja) az előhívott tartalom szűkítéséhez (korlátozásához) vezet, amelyet úgy lehet meghatározni mint „az, aki valakinek az erkölcsi patrónusa”, és aki a keresztény értelmű *keresztapa* frazeologizmus nyelvi alakjában jelenítődik meg.

Az *apa/atya* fogalmának a kognitív bázisa magában foglalja **AZ ELŐDNEK LENNI domént** is. Az *apa* lexémának a profilírozott jelentése ebben az esetben megegyezik az *előd (ős)* szó mögött

rejülő jelentéssel (vö.: *ezt a földet apáink nemzedékről nemzedékre mindig megvédték; őseim szereztek ezt a földet; most is apáink szokása szerint élünk; atyáink emléke; apáink már sok mindent tudtak, amit mi újra tanulunk; apáink negyvennyolcban a zászlók alá álltak; „A politikai jogokat vérrel szereztek apáink”* [Vas Gereben]; stb.). Ha a konkretizálásban (specifikációban) figyelembe vesszük az időtényezőt, akkor ennek a profilnak az *előző nemzedék* kifejezés által takart tartalom fog megfelelni. Az *apa* szó ebben az értelemben általában többes számban szerepel, és ez azt jelenti, hogy a családi profil olyan metaforikus bővítésen ment át, amely kiterjedt az egész közösségre, de ilyenkor „felfüggesztésre” kerül a „férfinak lenni” definíciós jegy, mert a szóban forgó tartalom a nőkre is vonatkozhat (vö.: *ez a régi szokás még apáinktól, sőt ősapáinktól maradt ránk*). Erdemes észrevenni, hogy a szóban forgó profil annak ellenére, hogy az általánosabb jelentésnek (‘előd’) a specifikációja, a kronológiai vonatkozásban elsődlegesnek tűnik. A szemantikai evolúció valószínű útja a következő módon ment végbe:

„előző nemzedék” → a nagyon általánosan felfogott „előd” vagy „ős”.

Elhhez kapcsolódik az *Atyaisten* kifejezés is, amely úgy értendő, mint „Az, aki a kezdet kezdetén volt” (vö.: *Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtőjében* [...] [Az apostoli hitvallás]). Az így értelmezett „Isten” megelőzi az egész világnak, azaz az összes tárgynak és embernek a megjelenését. Nagyon érdekes jelenség az *apa* lexéma használata az „Ádám, mint (a Biblia szerint) az emberiség ősapja” értelemben is (vö.: *Ádám apánk*).

Az apa/anya fogalmának a feljebb tárgyalt jelentése lehetővé teszi az alábbi kronológiai séma megállapítását:

- a) atya mint „az, aki a kezdet kezdetén volt” (*Atyaisten*),
- b) apa mint „az egész emberiségnek az elődje” (*Ádám*),
- c) apa mint „előd” ([pl. *Noé*, aki a vízözön után az emberi nem második törzsatyja]),
- d) apa/anya mint „előző nemzedék” (pl. *apáink nemzedéke, atyáink emléke*).

A **SACRUM doménben** az *atya* lexéma az Istent, azaz egy transzcendens létet profilíroz. A konceptualizáció a következő aspektusokra terjed ki: „minden létnek az elődje lenni”, „kreatív (teremtő) funkciók”, „okozni (előidézni) valaminek a létrejöttét”, „legmagasabb hely a hierarchiában”, „hatalom”, „tekintély”, „tanári funkciók”, „szeretet”, „gondoskodás”, „olyan »transzcendens személy«, akiről himnuszokban szokás beszélni”. Ennek a transzcendens profilnak a legadekvátabb értelmezését a Szentírásban találhatjuk:

Miatyánk, ki vagy a menyekben, szenteltesék meg a te neved. Jöjjön el a te országod. Legyen meg a te akaratom, miképpen a mennyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek. És ne vigy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól (Az Úr imádsága).

Láthatjuk, hogy a korábban felsorolt aspektusok, amelyek az „Atyaisten” attribútumainak az összetevői, potenciálisan előhívhatók ebben a viszonylag rövid szövegben. A *Miatyánk* eleje („*Miatyánk, ki vagy a menyekben* [...]”) előhívja a „Legmagasabb Lét” kreatív funkcióit és egyidejűleg az atyai szeretetét is. A szöveg további részei olyan aspektusokról szólnak, mint a világmindenség fölött gyakorolt hatalomról, legmagasabb helyről a hierarchiában („[...] *szenteltesék meg a te neved. Jöjjön el a te országod. Legyen meg a te akaratom, miképpen a mennyben, azonképpen itt a földön is* [...]”), az emberekről történő gondoskodásról, stb. („[...] *Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek. És ne vigy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól*”).

Itt érdemes megemlíteni, hogy az *Atyaisten* fogalomnak olyan metaforikus kiterjesztése is van, amely az **EMBER (SZEMÉLY)** kognitív tartományban olyan magas és fontos beosztású személyekre

vonatkozik, akik a különféle intézményekben, szervezetekben, vállalatokban stb. a legnagyobb döntési hatalommal rendelkeznek, például: *az apukája valami atyaisten volt a vasútnál; azt hiszi magáról, hogy ő az atyaisten; atyaistennek képzelet magát; ő az atyaisten ebben az üzemben; stb.*

Az emberi viselkedés a sacrum iránt, amely például a különféle szertartásokban, imákban stb. nyilvánul meg, a VALLÁS doménnek a tartalmát alkotja. Itt a *lelkiatya* lexeméről, mint egyházi személynek a címéről van szó, amely potenciálisan a következő aspektusokat profilírozza: „az Isten földi helyettese”, „morális tekintély”, „tanári funkciók”, „a vallási hagyományok ápolása és átadása”, „gondoskodás”, „magas hely a hierarchiában”. Itt az *atyának* két színönímája lehet: a *pap* és a *szertesztes*. Példák: *Összeegyeztethető ez azzal a tanítással, amit éppen Pajor atya a szőszékről prédikál vasárnaponként?* (MNSz.); [...] *Hermelin atya: A mi egyházunk is tart nyilvános böjtöt [...]* (MNSz.); [...] *valószínűleg a tibériási kolostorból. – Kirill atya! – mondja Anna [...]* (MNSz.); *Ne félj az atyától. Az atya Istent helyettesíti itt a földön* (MNSz.); *Tornyos páter, jézustársasági atya [...]* (MNSz.); [...] *Kerkai Jenő jezsuita atya ünnepélyes misét tartott a Horánszky utcai kápolnában [...]* (MNSz.); [...] *Bíró Benedek ferences atya [...]* (MNSz.); *tisztelendő atyám; atyám, szánom bűneimet!; pappal temették; a pap gyóntat valakit; miséző papnak a liturgiában előírt színű díszes ruhában volt; [...]* *Ő, mint az egyetemes kereszténység atyja, viselje szívén ezen hívők sorsát [...]* (MNSz.); stb.

Az *apa/atya* már feljebb tárgyalt különböző profiljai mellett megfigyelhetünk még más jellegű jelenséget is. Nevezetesen arról van szó, hogy ha ezt a fogalmat úgy interpretálhatjuk, mint „az X személy viszonyát Y-hoz”, akkor a terjedelmét alkotó objektumok számukat tekintve hierarchikusan rendeződnek. A ’szülő’ jelentés implikálja a gyerekekhez, gyerekekhez, illetve az egész családdhoz, tehát nem nagyszámú jelentéscsoporthoz való viszonyt. A ’városatya’ jelentés előhívja a város lakosainak nagy csoportját, amelynek ő a képviselője, viszont a „nemzet atyja”, a „nép atyja” az adott nemzet, nép minden képviselőjéhez való relációra utal. Az „Ádám apánk” fogalom feltételezi az egész emberiséget, az „Atyaisten” viszont kiterjeszti az apaságát minden létező létre.

Az *apa/atya* fogalmának a magyar nyelvben rögzült képe általában pozitív asszociációkból tevődik össze, de a felszínre kerülnek a negatív jegyek is. A feljebb vázolt nyelvi kép nemcsak a hagyományosan rögzült kultúrmintát közvetíti, hanem figyelembe veszi a mai társadalmi realitásokat is. A mai társadalmi változások eredményeként a hagyományos családmóddal, úgy tűnik, felbomlóban van, amelyre a válások növekvő száma is utal (vö.: [...] *nagyobb meggyőződéssel mutat rá, hogy a hagyományos kétszülős [apa – anya] családmóddal felbomlása az oka számtalan társadalmi betegségünknek [...]* (MNSz.); [...] *Akarva- akaratlanul a hagyományos családmóddal ellen irányul, ahol az apa keres és az anya otthon gondoskodik a gyermekekről [...]* (MNSz.); *Magyarország vezet az egygyermekes, apa vagy anya nélkül felnőtt gyermekek számában [...]* (MNSz.); [...] *A válások legnagyobb vesztese a gyerek. Lényegében apa – olykor anya – nélkül nő fel [...]* (MNSz.); [...] *a gyermeknevelés költségei is egyre nőnek. – A hiányzó apa keresetét nem pótolja a tartásdíj és a nagyobb szociális jövedelem sem [...]* (MNSz.); stb.

Az *apa/atya* a fentiekben elemzett sztereotípiája azoknak az asszociációknak a halmaza, amelyeket a magyar közösség tulajdonít ennek a fogalomnak. Ezek kiegészítik a szóban forgó mentális objektum denotációs jegyeit. Az elemzett fogalom belső taxonómiája arról tanúskodik, hogy a terjedelmét alkotó jelentéseket különböző fokú konvencionalizálás jellemzi. A köztük meglévő határok néha elmosódnak, néha pedig közös doméneket tartalmazhatnak. Úgy tűnik, hogy a legjobban rögzültek a magyar nyelvben a családi profilt kell tekinteni.

SZAKIRODALOM

A magyar nyelv értelmező szótára (= Értsz.) 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bańcerowski Janusz 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második válóság komponensei.

Nyr. 130: 187–98.

Bańcerowski Janusz 2006. Az <anya> fogalmának nyelvi képe a magyar nyelvben. Nyr. 130: 261–71.

- Bañcerowski Janusz et alii 2007. A <család > fogalma a világ magyar nyelvi képében (egy kérdőíves anyag tükrében). *Nyr.* 131: 235–46.
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2003. *Magyar szólástár: szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Biró Izabella–Schlandt Henrik 1937. *Szólások és fordulatok. Magyar–német gyűjteménye*. Kilián Frigyes Utóda M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése, Budapest.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár + (= Ért+)*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen (= EWU)* 1992. Akadémiai Kiadó, Budapest. Lieferung I.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv (= Nymkk.)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. TYPOTEX, Budapest.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (= MNSz.)* 1998–2003. Magyar Tudományos Akadémia. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kiadja Kókai Lajos a Millenium Évében, Budapest.
- Nyomárkay István 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. *Nyr.* 124: 487–94.
- Nyomárkay István 2006. *A hazugság fogalmának képe a magyar nyelvben*. *Nyr.* 130: 389–99.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások* (2. kiadás). Gondolat, Budapest.
- O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimaszótár (= MSZsz.)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár (= MÉrtksz.)*. (Második átdolgozott kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár (= Etsz.)*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Bañcerowski Janusz

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

The linguistic image of the notion of ‘father’ in Hungarian

Apa and *anya* (both: ‘father’) are the names/call words of two intersecting cognitive domains that include all associations established in Hungarian with respect to these notions. Their cognitive base is made up by several domains. For instance, in the domain **FAMILY**, three profiles can be distinguished: those of **BEGETTER**, **PARENT**, and **HUSBAND**. (By metaphorical extension of human family relationships, also **PARENT – MALE**.) Further domains of the cognitive base include **HUMAN BEING** (or **PERSON**), as well as **VALUE**, **SACRUM**, **FOREBEAR**, and **RELIGION**.

The stereotype of ‘father’, analysed in this paper, is a set of associations that the Hungarian community attributes to this notion and that complement the denotative features of the mental object at hand. The internal taxonomy of the notion under consideration reveals the fact that the meanings constituting its extension are characterized by various degrees of conventionalization. The boundaries are sometimes blurred, and may involve shared domains. It appears that the family profile is the most fully established one in Hungarian.

The present paper is based on the material of the Hungarian National Corpus, several Hungarian dictionaries, collections of proverbs and phraseologisms, articles on language cultivation, as well as on linguistic data collected from everyday speech.